

VOKAL –XOR MALAKALARINI SHAKLLANTIRISHDA KUYLASH PEDAGOGIKASI VA USLUBIYOTI XAQIDA

D.M Raimova dotsent
Andijon davlat pedagogika instituti
Tasviriy san’at va musiqa ta’limi kafedrası

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19455700>

AnoTasiya: ushbu maqolada inson ovoz apparati orqali chiqayotgan barcha Tovushlar va ualrni o’rganuvchi akustika uning maqsadi xamda vazifalari xaqida, ovoz manbaiyi xaqida ma’lumoTlar berilgan. Xonandlar xar bir chiqarayotgan tovushlarning tembri, balandligi, tebranishini, amplitudasini, akustik rezanatorlari xaqida chuqur bilimga ega bo’lishi kerakligi yoriTib berilgan. Tovushlar, obrazlar ijrochiga ijro usuli haqida yo’l ko’rsatsa, texnik tomoni ularni ijroga tadbiq etishga yordam beradi, shuning bilan kuylash texnikasi musiqiy ijroning qanday bo’lishini aniqlab berilishini yoritib bergan. Musiqani hiss qila olish tuyg’usi, kuylash texnikasi bilan bir vaqtda rivojlanishi, texnika musiqiy material asosida, ya’ni musiqa pedagogikasining muhim ekanligi yoritib berilgan.

Tayanch so’zlari: xonandalik, akademik, vocal, tembr, akustika, xonanda, amplituda, tovush balandligi, tovushlar, kuylash pedagogikasi, xonandaning eshitish qobiliyati.

Bugungi kunda yoshlarni rivojlanTirishda ko’plab olimlar ilmiy-amaliy ishlar olib borgan. O’quvchilar ijrochilik bilimlarini oshirishda vokal-xor malakalarini shakllantirish muammolari o’z echimini kutayotganligi ma’lum bo’ldi: rossiyalik faylasuflar-Yu.Borev, A.Burov, N.Leyzerov, A.Losev, M.Kogon, Kanikovskiy, N.Kimchenko, A.Kamarovlar musiqiy ta’lim tarbiya bo’yicha juda ko’p ilmiy qarashlari Tahlil qilingan.

O’quvchilarning ijrochilik mahoratini oshirishda vokal-xor malakalarini shakllantirishning pedagogik nuqtai nazaridan bilim, ko’nikma va malakalarini rivojlantirish, o’quvchilarda estetik did va nafosat tarbiyasini shakllantirishni V.P.Bespalko, M.S.Kagan, A.M. Novikov, K.K. Platonov va boshqalar ishlarida ko’rib chiqilgan.

Bitiruv malakaviy ishlar mavjud bu soha bo’yicha respublikamiz olimlaridan R.Qodirov, SH.Jaynadarov, Q.Mamirov, F.Jo’raev, H.NurmaTov, A.Hasanov, D.Soipova, D.Ro’ziev, M.Nabiev, M.Axmedov, R.Oripovalar o’z g’oyalarin tadbiq etganlar.

O’quvchilarning vokal-xor malakalarini shakllantirishda pedagogik texnologiyalarni qo’llashning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash. O’quvchilar yakka tartibdagi darslarida vokal-xor malakalarini shakllanTirishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish jarayoni.

Yoshlarni yakka tartibdagi darslarida vokal-xor malakalarini shakllanTirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar orqali o’quvchilar musiqiy bilimlarini oshirishning mazmuni, shakli, vosiTalari, usul va meTodlari.

O’quvchi-yoshlarga asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: yosh avlodning musiqa va san’at turlariga qiziqishi va qobiliyatini rivojlantirish, ijtimoiy faolligini oshirish, ularni xalqimiz an’analariga va milliy qadriyatlarimizga nisbatan hurmat ruhida tarbiyalash: ma’naviy va ma’rifiy , estetik saviyasini har tomonlama oshirish: ist’edodini har tomonlama kamol toptirish, madaniy saviyasini yuksalTirish: o’zbek xalqining mumtoz musiqa merosi durdonalaridan bahramand bo’lish uchun shart—sharoitlar yaratish: milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarni uzviy birlashtirish asosida o’quvchilarda yuksak ahloqiy fazilatlarni shakllanTirish: iqtidorli o’quvchilarni musiqa va san’at yonalishlari bo’icha o’rta maxsus kasb-hunar muassasalarida o’qishni davom ettirish uchun Tayyorlash.

Ovoz apparati akustikasi va ovozni akustik tuzilishi.

Musiqa sadolari olamida inson ovozigga juda katta o’rin berilgan. Ovoz birinchi musiqa sozidir, u orqali inson o’z xislatlarini bildira boshladi.

Inson ovoz apparati orqali chiqayotgan barcha tovushlar–ovoz deyiladi. Ovoz–so’zlashuvchi, kuylovchi, unsiz bo’ladi. Inson qichqirishi, entikishi, turli tovushlarni o’hshatishi mumkin. tovush qaysi turda bo’lmasin inson ovozi yoki musiqa sozi tovushini uni o’rganishi mumkin. Tovush xarakterini akustika fani o’rganadi: akustika fanida tovush tebranish natijasi deb tushiniladi. Inson havo muhitida gapiradi va kuylaydi, shuning uchun ovoz tovushi– bu havo bo’laklarini tebranishi, uning to’lqinimon kuchayishi va pasayishidir. Musiqa sozlarida to’lqinlar, ovoz hosil qiluvchi vazifasini biror bir jism: simlar, qisilgan lab bajaradi. Odam gapirayotganda uning ovozi havo yo’nalishi bo’ylab Tashqariga chiqibgina qolmay, ichki a’zolarida, ham bosh va ko’krakda tebranish hosil qilib tarqaladi.

Xulosa

Vokal-xor malakalarini shakllantirish jarayoni inson ovozi va pedagogik texnologiyalarni uyg’unlashtirishni talab qiladi. har bir bosqich avvalgisini mustahkamlab, o’quvchining texnika, hissiy ifoda va artistlik mahoratini rivojlantiradi. To’g’ri tanlangan mashqlar va repertuar xonandaga shaxsiy ovozi rivojlantirishga, musiqiy ijroni erkin va ijodiy bajarishga imkon beradi. Shu bilan birga pedagog o’quvchining musiqiy fikrini, hissiy tajribasini va ijodiy yondashuvini shakllantiradi.

O’zining manbai bu–ovoz pardalaridir ularning harakati natijasida, tebranish hosil bo’ladi va ovoz yangraydi. xiqqildoqda hosil bo’lgan to’lqilar har tomonga tarqaladi: xiqqildoq atrofidagi teri, havo yo’li bo’yicha tepaga va pastga xarakterlanadi. Shunday qilib tovush qisman tashqariga chiqadi. aytib o’tganimizdek to’lqinlar kuchayib va kuchsizlanib (mustaxkam muhitda) tarqaladi. Ichkaridan chiqayotgan havo to’lqini tashqi havoga qo’shib ketmaydi, balki tebranib qolaveradi. suvda suzayotgan qog’ozni to’lqin ko’tarib, pastlashi mumkin, lekin u to’lqin bilan suzib ketmaydi, ammo tebranadi. Faqat kuchli shamolgina uni atrofga tarqatib yuborishi mumkin. shunday qilib havo tovush to’lqinlarining o’tkazgichi vazifasini bajaradi va tovush uning yo’nalishidan mustaqil harakat qiladi.

Tovushlar–ma’lum bir balandlikga ega tonli tovushlar, aniqlanmaydigan tovushlar–shovqinlarga bo’linadi. Barcha musiqiy tovushlar aniq balandlikka ega. tonli tovushlar–tebranish vositasi uzluksiz ma’lum chastotada tebranganda, hosil bo’ladi. Tebranishning bu ketma-ketligi quloqda tovushning balandlik hissini uyg’otadi. shovqinlar. Ovoz apparati so’zlashayotganda va kuylayotganda ham tonli, ham shovqinli tovushlar hosil bo’ladi. Barcha unli xarflar tonli xususiyatga ega, undosh xarflar esa shovqinlarga. Fikrimizning dalili sifatida S,P, CH, SH, xarflari Talaffuziga quloq solsak. Musiqada tonli tovushlar hokim, kuylash unli xarflar yordamida amalga oshiriladi. Barcha musiqiy tovushlar o’z balandligi, kuchi va tembriga ega. Kuylovchining ovozi musiqachilar, xonandalar, xonandalik o’qituvchilari nafaqat uning balandligiga, uning kuchi va tembriga qarab, balki uning turi, sifatlariga (TAQQOSLASH yo’li bilan) qarab ajratadilar. Masalan: taraluvchan ovoz yoki uning teskarisi – to’g’ri ovoz, yassi yoki yoyilgan ovoz, yumshoq yoki qattiq, o’tkir kesuvchan yoki baxmal, ko’krak yoki boshda, tarqoq yoki yig’inchoq, kuchli yoki kuchsiz sifatlar. Biroq bu sifatlar akustika nuqtai nazaridan ovoz va tovushning vaqt davomida o’zgarishidir, ya’ni tebranish chastotasi uning amplitudasi va tovushning tarkibi, uning spektoridir. Bularni biz balandlik kuchi va tembr sifaTida qabul qilamiz.

Tovush balandligi–tebranish harakati chastotasini sub’ektiv his etishdir. Tovush balandligining u yoki bu sifaTi, ovoz apparatining faqat bir joyida–ya’ni tomoq yo’lida –ovoz paychalarida hosil bo’ladi. Ovoz pardalarining tebranish davomida qancha torayishi va

kengayishiga qarab, uning ostidan o’tayotgan havo ovoz chastotasining tug’ilishiga olib keladi, ya’ni ovoz balandligiga, boshqa hech qanday xarakat bu jarayonning o’zgarishiga sabab bo’la olmaydi.

Amplituda–tovush tebranishining tezligi, ya’ni tovush balandligi-ovoz pardalarining tortilish(taranglanish) darajasi bilan bog’liq: tebranish qancha tez bo’lsa tovush shuncha yuqori pardalarga ko’tariladi. Tovush kuchi–bu biz tomonimizdan tebranish xarakterini sub’ektiv hosil qilishimiz va tebranishning amplitudasidir. amplituda–tebranish xarakterining kuchi, uning chastotasiga bog’liq emas. Agar fortepiano torlaridan birini sekin bolg’acha bilan ursak, keyin qattiqroq ursak, tovush balandligi o’zgarmaydi, faqat vibratsiya kuchi, ya’ni silkinish kuchi o’zgaradi, buvaqt sim(tor) silkinishi atrofdagi havoni siqadi. Tebranish xarakati kuchi ko’proq bo’lsa, biz uchun tovush sub’ektiv bo’ladi. Xonandaning ovozi kuchi va balandligi-pastki ovoz paylari, bronx va troxeyaning kengayishiga bog’liq. ovoz pardasidan qancha kuchli bosim o’tsa tebranish amplitudasi shuncha kuchli bo’ladi va u quloq pardasiga kuchli Ta’sir ko’rsatadi va qattiq eshitiladi.

Xonanda ovozinin murakkab sifatlaridan biri–ovoz tembridir. Musiqa tonlari–turli chastota va kuchdagi tebranishlardan iborat. Murakkab tovushda asosiysi–tondir. Tovush balandligini–mayda tonlar, yoki obertonlarni aniqlashda yordam beradi, ularning kuchi o’ziga xos tembr hosil qiladi.

Avval aytib o’tilgandek tovush tebranish manbaidir, musiqiy asboblarda, biror bir jismlar “man’ba” bo’lishi mumkin: simlar, tilchalar «lab». Tovush hosil qiluvchi jismlar tebraniyotganda, ular faqatgina bo’yiga emas, balki barcha tomonlarga tebranishi mumkin. O’z chastotasiga ega bo’lgan tebranayotgan qism havoni har tomonga itarib siqadi va shu bilan obertonlar hosil bo’ladi, masalan: tebranayotgan tor butun uzunligi bo’ylab harakatlanadi. lekin kuzatuvlar shuni ko’rsatadiki, tor ichki tomonga qismlar yarim 3,4chi qismlar bilan tebranishi mumkin. bu tebranishlarning chastotasi 2, 3, 4 marra ko’p bo’lishi mumkin butun uzunligi bo’ylab tebrangandan. torning qisman bunday tebranishi havo orqali tarqalib, unga o’ziga xos tembr bag’ishlaydi.

akustikada rezonator deb biror bir yopiq muhit joylashgan havo oqimiga aytiladi va u chiqib keradigan joyga ega bo’lishi kerak. Rezonator deb nomlanishining sababi, agar bu havoli muhitda tebranish hosil qilsak, rezonator aniq bir balandlikka ega tovush chiqarib beradi. Rezonatorda hosil bo’lgan Tovush balandligi–havoning hajmi, rezonator formasi, havo chiqib keradigan joyning katta– kichikligiga bog’liqdir. Bunday tonning shaxsiy toni, rezonator toni deb ataladi. akustika nuqtai nazardan, stakan, shishirilgan shar, trubka, shisha idish rezonator bo’lishi mumkin. Rezonator qanchalik kichik o’lchamda bo’lsa, shu bilan birga havoning hajmi ham kam bo’lsa rezonatorda hosil bo’lgan ton shuncha baland bo’ladi va bu uning shaxsiy toni deb ataladi. havo chiqaradigan teshik qancha kichik bo’lsa, uning shaxsiy toni shuncha past bo’ladi. buning zamirida turg’un to’lqin hosil bo’ladi, qaysiki– rezonator ichida uning tubidan, to chekasigacha va orqaga qarab harakatlanadi. Havoda to’lqinning tarqalishi tezligi doimiy ekan, shu vaqtning o’zida kam havoda ham to’lqin behisob tebranish hosil qila oladi, ya’ni shaxsiy toni yuqori chastotaga ega bo’ladi. aksincha havo ko’p bo’lsa–kam, past chastotali bo’ladi. Demak rezonatorning shaxsiy toni kam hajmli bo’lsa –yuqori kichik hajmlisi– pastdir. Masalan, organni olsak: past ovozlar bir necha metrli uzun trubalarda hosil bo’lsa, yuqori Tovushlar 1-2simlik Trubalarda hosil bo’ladi. Rezonans tushunchasi rezonatorda xuddi trubalardagi kabi hosil bo’ladi. Simlardagi rezonans kabi rezonator kuch qo’shmaydi, faqat akkumulyatsiya qiladi. Rezonatorlarda tovush tashqi muhitga chiqgachgina, tovush tinglovchiga qattiqroq eshitiladi.

Inson ovoz apparatida juda ko’p joy va trubkalar borki, ularda rezonans rivojlanishib boradi. Traxeya va bronx, tang’lay, yutqin, og’iz bo’shlig’i, burun va ular atrofidagi kichik-

kichik qo’shimcha teshikchalar juda bir mustaxkam devorlarga egaki, ularda rezonans hosil bo’ladi. Ovoz apparati akustika nuqtai nazaridan o’ziga xos kursordir, qaysiki tebranish manbaalari (ovoz yo’li) ustida rezonatorlovchi joylar(tang’lay yutqin, og’iz) joylashgan bo’lsa, bular ovozni (og’iz teshigi orqali) tashqariga chiqishiga yo’l ochib beradi. Rezonatorlovchi joylarda, ovozning xarakterli kuchayishini–fermatani kuzatamiz, bu tovushning qanday bo’lishini belgilaydi. ovoz to’g’ri qo’yilgan holdagina past yoki baland dinamikasini doim kuzaTishimiz mumkin. Shu bilan bir qatorda doimiy vibratsiyaning ma’lum chastotasi, ijrochining ovoz tembri qanday bo’lishiga bog’liq.

Kuylash pedagogikasi va uslubiyoTi haqida. Har doim ijrolar davomida hissiy bezaklar bilan to’ldirilgan xarakatlarni ko’rishimiz mumkin. Tovushlar, obrazlar ijrochiga ijro usuli haqida yo’l ko’rsatsa, texnik tomoni ularni ijroga tadbiiq etishga yordam beradi, shuning bilan kuylash texnikasi musiqiy ijroning qanday bo’lishini aniqlab beradi. Musiqani his qila olish tuyg’usi, kuylash texnikasi bilan bir vaqtda rivojlanishi kerak. Texnika musiqiy material asosida qurilmog’i kerak, bu esa shogirdlarga tushinarli bo’lishi lozim. o’qituvchining vazifasi: o’quvchida musiqani his etishini va artistlik mahoratini rivojlanTirish, musiqiy tilni tushunishga o’rgarish, ularning ijodiy fantaziyasini uyg’otishdir. Musiqiy his, musiqiy fikrlash, ijodiy fanTaziyani rivojlanTirishda o’quvchi uchun kerakli uslubni tanlash, o’quvchining ijrochilik fikrini ko’rsata olishi uchun o’qituvchi kerakli yo’lni mahorat bilan topishi kerak.

Vokal o’qituvchisi tarbiyasiga tez -tez bolalikdan musiqiy muhitda bo’lmagan, musiqiy hissi rivojlanmagan o’quvchilar keladi. Musiqiy hissni barcha yoshlarda rivojlanTirish pedagog mahoratiga bog’liq. O’quvchilarda iste’dodni ma’lum sharoitda o’stirish mumkin. Inson nerv sistemasi atrof muhit ta’siriga ko’ra doimiy o’sish va o’zgaruvchanlikda. Musiqani his eta olishning, ya’ni musiqiy tilni tushinish ma’nosi–idrok etish, agar bu vazifaga to’g’ri yondoshsa barcha insonlar uchun u yoki bu darajada o’rganish imkoni bor.

Tovush balandligini his etish, ritm hissi, ladlar hissi, garmonik eshitish va boshqa musiqiy elementlarni his etishni rivojlanTirish mumkin. Jonli ijro vaqtida musiqiy til orqali borliqni, uning ma’nosini tshunish o’rgarib boriladi. o’quvchi musiqi ma’nosini tushunishi uchun, o’qituvchining asosiy vazifalar protsessi va musiqiy Texnikani o’zlashTirishi bilan bir vaqtda olib boriladi. Musiqi inson uchun istiroblar, hissiyotlar va obrazlar haqida so’zlovchi til. Bu o’rinda repertuarni to’g’ri tanlash maqsadga muvofiqdir. Repertuarni tanlashda avval oddiy tshuniladigan asardan boshlab, sekin asta murakkab asarlarni tanlash maqsadga muvoffiqdir.

Xonandani tarbiyalashda ikki vazifani hal etmoq lozim, bular: ijro apparatini qurmoq, ya’ni professional kuylovchi ovozini va xonandaning cholg’uda ijro etishini, bular bir–biri bilan chambarchas bog’liq xolardir. Aynan shu narsa xonandaning musiqiy tarbiyasida muhimdir va mushkuldir, musiqiy sozlarda ijro etuvchilarni tarbiyalash tubdan farq qiladi. Shuning uchun bu etapda o’qituvchi xonandaning sozini yaratadi, ya’ni «ovozini tarbiyalash» vazifasini bajaradi.

Xulosa qilib aytganda, tarbiyaning boshida ovozni to’g’ri hosil qilishning elementar bilimlari uchun ishlatiladigan mashqlar beriladi va hatto shu ma’nosiz (tekstsiz) mashqlarni ham musiqiy his bilan ijro etishga ahamiyat beriladi. har bir eng oddiy bilimlar ham elementar ijrochilik vazifalari bilan bog’liq bo’lishi lozim. Musiqiy mashqlarni oddiy noTalar kerma-kerligi shaklida kuylash mumkin yoki aksincha rivojlangan musiqiy fikr sifatida kuylash ham mumkin. Vokalizlarni ijro etayotganda ham, asar ijrosi vaqtida ham, musiqiy obraz birinchi o’rinda bo’lmog’i lozim. Shunday qilib xonandaning vokal Texnikasi birinchi mashqlardan, to mukammal ijroga qadar musiqiy tasavvur bilan bog’liqlikda bo’lishi kerak. Quyidagi 3 etap musiqiy bilimni o’zlashTirishda eng muhimlaridandir. Ovoz apparaTi usTida ishlashning to’g’ri yo’lini tanlash, ikkinchisi shu yo’lni mustahkamlash jarayonini aniqlash, uchinchisi rivojlanTirib saqlash. Bu uch etapni doim yodda turish o’qituvchidan talab etiladi, kuylash

bilimining ko‘p qirrali tomonlarini o‘zlashtirish, asarga ijodkorona yondoshishga va ijro erkinligiga erishishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. D.Omonullaeva. “Oliy Ta’lim muassasalari uchun o‘quv qo‘llanma”.
2. Yu.To‘raev. “XX asr o‘zbek esTrada qo‘shiqlari”.T., 1998.
3. I.Vilinskaya. “Vokal pelagogikasi masalalari”, 2-jild.
4. CHaplin. “Vokal pelagogikasi masalalari”, 4-jild.
5. L.DmiTrieV. “Vokal pedagogikasi asoslari”. L., 2011.
6. I.Pryanishnikov. “Kuylashni o‘rganayoTganlarga maslahaTlar”M., 2010.
7. G.Panofka. “Kuylash san’aTi”.L., 1999.